

УДК 130.3:578.834

ТКАЧЕНКО Олександр – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська обл., Україна, індекс 82100 (tkacenkoaleksandr1928@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.18>

Бібліографічний опис статі: Ткаченко, О. (2021). Антропологічний аспект пандемії COVID-19. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 42, 277–291, doi <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.18>

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Анотація. Метою статті є аналіз антропологічного аспекту поширення коронавірусної інфекції. **Методологічними** засадами дослідження стали принципи та категорії екзистенціальної філософії та психології, релігійного світогляду, діалектичний та феноменологічний підходи, методи аналізу та синтезу. **Наукова новизна.** Події, пов'язані з поширенням пандемії COVID-19, можна охарактеризувати як антропологічну кризу. Відбувається наростання онтологічної тривоги й страху на політичному, економічному, фізіологічному рівнях. Однією з негативних особливостей боротьби проти коронавірусу є цілеспрямовані кроки до вдосконалення дисциплінування (диктатури) суспільства, а саме відбувається атомізація соціального життя, ізоляція людей один від одного, спостереження над ними й контроль. В умовах пандемії поглибилися такі форми відчуження, як людини від суспільства; людини від людини; людини від себе; людини від культури; людини від екології. Однак крім негативних наслідків, сучасна пандемія має позитивний зміст, адже це ситуація пробудження до екзистенції, зміцнення власної ідентичності. **Висновки.** Страх, самотність, відчай, тривоги, обмеження життєвого простору, зменшення довіри до навколишнього світу, втрата відчуття безпеки, депресія – це окремі прояви фундаментальної кризи існування людини. Щоби

правильно розуміти ситуацію, пов'язану з коронавірусом, отримати правильні орієнтири, необхідно з фізіологічного, політичного, економічного рівнів розуміння підійматися на духовний. В контексті запропонованої на розгляд проблеми важливим залишається питання про істинні цілі та зміст сучасної освіти й виховання. Пандемія COVID-19 актуалізує проблему глобальної солідарності та співробітництва.

Ключові слова: антропологічна криза, екзистенційна криза, пандемія COVID-19, погранична ситуація, самотність, свобода, спілкування, страх.

TKACHENKO Oleksandr – Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor at the Philosophy Department named after Valeriy Skotnyy, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (tkacenkoaleksandr1928@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.18>

To cite this article: Tkachenko, O. (2021). Antropolohichnyi aspekt pandemii COVID-19 [Anthropological aspect of the COVID-19 pandemic]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 42, 277–291, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.18>

ANTHROPOLOGICAL ASPECT OF THE COVID-19 PANDEMIC

Summary. *The purpose of the article is to analyze the anthropological aspect of the spread of the COVID-19 coronavirus infection. The principles and categories of existential philosophy and psychology, religious worldview, dialectical and phenomenological approaches, methods of analysis and synthesis provided the methodological basis for this study. Scientific novelty.* The events associated with the spread of the COVID-19 pandemic can be described as an anthropological crisis. There is an increase in ontological anxiety and fear at the political, economic and physiological levels. One of the negative features

*of the fight against coronavirus is purposeful steps to strengthen the discipline (i.e. dictatorship) of society: there is an atomization of social life, isolation of people from each other, monitoring and control over them. In the context of the pandemic, such forms of alienation as the alienation of a person from society; a person from person; a person from herself/himself; a person from culture; a person from ecology and others have deepened. But in addition to the negative consequences, the modern pandemic has a positive meaning – it is a situation of awakening to existence, strengthening their own identity. **Conclusions.** Fears, loneliness, despair, anxiety, limitation of living space, a decrease in trust in the world around us, loss of a sense of security, depression – all these are separate manifestations of the fundamental crisis of human existence. To understand the situation related to the coronavirus and get the correct guidelines, it is necessary to rise from the physiological, political, economic levels of understanding to the spiritual one. In the context of the proposed problem, the question of the true goals and content of modern education and upbringing remains important. The COVID-19 pandemic raises the issue of global solidarity and cooperation.*

Key words: *anthropological crisis, existential crisis, COVID-19 pandemic, limit situation, loneliness, freedom, communication, fear.*

*Ти запитуєш мене, дорогий друже, чи не знаю я,
яким чином можна було б довести до безумства,
до марення, до загального психозу нещасні маси
людей, які дотримуються спокою і порядку, які
народжуються, їдять, сплять, народжують дітей
і вмирають. Чи не можна, кажеш ти, заразити їх
знову якою-небудь епідемією подібно до тих, що
заражали флагеллантів й конвульсіонарів?*

Мігель де Унамуно

Постановка проблеми. Реальність пандемії увійшла в наше життя, руйнуючи кордони між власним життєвим простором і навколишнім світом. Ще більш видимими стали проблеми людського існування. Ми проходимо чергову перевірку на міцність, яка показує сутність людини, тобто сам проєкт людини як Homo sapiens.

Дійсно, причин для того, щоб і сьогодні втратити віру у відсутність сенсу людського існування, достатньо. Однак пригадаємо роздуми К. Ясперса (2013 рік) про проживання пограничних ситуацій як пробудження до екзистенції, як зміцнення власної ідентичності. К. Ясперс вбачав у пограничних, складних ситуаціях людини позитивний потенціал. Сучасна пандемія, як і будь-які інші пограничні ситуації, доводить до крайньої межі особливості людини і одночасно є досвідом, який ставить людину в таке положення, коли відкладати рішення, якою їй бути, вона більше не може. Видиме щастя «мурашника» – тихого, «як усі», зовнішньо комфортного існування – безслідно зникає. Виявляється, що людей потрібно кидати в глибини океану, забираючи у них будь-які засоби порятунку, щоб вони вчилися бути людьми (де Унамуно).

Метою статті є антропологічний аспект поширення коронавірусної інфекції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ситуація пандемії привела не тільки до спроб об'єктивних аналітичних, експертних оцінок, але й до появи великої кількості псевдоаналітичних повідомлень, спостережень, коментарів, а також різноманітної фейкової інформації. Свій погляд на причини та антропологічні наслідки епідемії коронавірусу, який є близьким до наших світоглядних переконань, пропонують представники християнства, буддизму та інших релігій.

Великою okazією (складною, заплутаною справою) сучасності називає коронапандемію Ю.М. Осіпов (2020 рік). На думку автора, вірусна пандемія полонила не тільки людину як біоістоту, але й людину як істоту свідому, ноосферну, тобто як феномен фізичного і при цьому метафізичного, «як актора світу цього, агента світу інакшого і адепта світу віртуального» (Осіпов, 2020, с. 10). Okazія, на думку Ю.М. Осіпова (2020 рік), полягає в тому, що світ, створений людиною, повернувся проти неї, «мало того, що заганняючи її в себе як штучний елемент, ще й ставлячи під сумнів існування на Землі цього деміургічного суб'єкта» (Осіпов, 2020, с. 10). В одну мить теперішня реальність стала ірреальністю, і не відомо, що чекає людство в майбутньому.

«Не будинок вже, а тюремна камера, не місто, а зона, не світ людський, а пустеля, причому все це під електронною мережею, яка невидимо нависла над Землею і за допомогою якої кожна

людина, як примарний вузлик в цій мережі, примарно спілкується з іншими людьми, які також стали привидами, внаслідок чого світ людський став заміщений не просто технократичним, штучним світом, але й повністю *примарним* світом, якщо ж, звичайно, ще... *світом*, а не лише тінню від світу» (Осіпов, 2020, с. 10).

Відповідь на питання про те, чому пандемія коронавірусу – це екзистенційна криза і що позитивного можна віднайти в цій ситуації, пропонує Н.В. Гришина в доповіді «Екзистенційний оптимізм і екзистенційний песимізм. Вибір за нами» (2020 рік). Зокрема, професор психології зазначила, що «теперішня криза повинна перш за все розглядатися як криза екзистенційна, як криза існування людини» (Гришина, 2020). Під «кризою існування» Наталія Гришина розуміє руйнування нашого звичайного життєвого світу й неможливість реалізувати свої життєві плани в нав'язаних умовах. «Екзистенційна криза – це боротьба буття проти небуття. Це утвердження себе в житті наперекір загрози небуття» (Гришина, 2020).

Як завжди, з цікавими, оригінальними й деколи провокативними ідеями знайомить читача Славою Жижек. У своїй новій книзі “Pandemic!: COVID-19 Shakes the World” (2020 рік) відомий словенський філософ наголошує на тому, що пандемія – це час, коли людині вкотре надається можливість задуматись над «(не) сенсом» її існування» (с. 57). С. Жижек (2020 рік) хотів би бачити в сучасному світі поширення більш добротворчого ідеологічного вірусу – «вірусу мислення альтернативного суспільства за межами національних держав, яке реалізує себе у формах глобальної солідарності та співробітництва» (с. 37). Зазначимо, що питання про необхідність міжнародної солідарності було одним із головних під час засідання круглого столу «Разом перед обличчям пандемії», який був організований ЮНЕСКО в межах святкування Всесвітнього дня філософії у 2020 році. Без сумніву, ми зараз проходимо перевірку на планетарну ідентичність (Асмолов, 2020).

Результати дослідження філософського дискурсу, який сформувався в контексті розвитку пандемії коронавірусу, представлені у статті О.В. Попової «Пандемія і фігура філософа» (2020 рік). Авторка оцінює роль філософії в осмисленні соціально-політичних проблем, які викликані пандемією, і проводить аналіз різних форм ставлення до неї серед філософів. Зокрема, важливим

для нас став філософський аналіз понять («виняток», «винятковість», «табір», «кімната Марії», «надзвичайне положення»), які допомогли глибше зрозуміти ситуацію, пов'язану з COVID-19.

Філософському осмисленню таких атрибутів коронавірусного світу, як радикальне обмеження свободи людини, ще більше переміщення людського життя у віртуальний простір, безконтактність в усьому, поширення страху, а також особливостей соціального буття людини присвячений доробок українських науковців Л.Д. Кривеги та В.О. Зубова (2020 рік).

Основний матеріал. Перш за все ми б хотіли коротко зупинитися на релігійному розумінні проблеми. Будь-яка криза, будь-яка хвороба є божественним знаком для вірянина. Це знак, який через покаєння¹ закликає нас очиститися від гріхів, щоб ми навчилися мислити інакше, навчилися думати про головне – про порятунок душі. Пандемія також показує марність усіх буденних помислів і бажань сучасної людини.

На думку афонських старців (2020 рік), існує чотири рівні розуміння ситуації, яка пов'язана з коронавірусом, а саме духовний, політичний, економічний і фізіологічний. На духовному рівні розуміння, ми вище говорили про його зміст, немає страху. Згідно з другим рівнем розуміння, вірус спровокований глобалістами, щоб скоротити кількість людей, внаслідок чого вони стали заручниками. Йдеться про політичний страх. Роздуми про те, що можна позбутися своїх «кровних» заощаджень, про те, що не буде готівки, а на всіх чекають голод і електронно-банківський табір, а також про неможливість займатися професійною діяльністю породжують економічний страх. Найнижчим рівнем є фізіологічний. Вірус є смертельним, і треба вижити будь-якою ціною. «На цьому рівні фізіологічний страх вбиває людей, послаблює імунітет без ніякого вірусу» (Афонские старцы о пандемии и вакцинации, 2020).

В сучасному положенні й взагалі в сучасному глобальному світі, щоб нам не говорили про свободу і демократію, людина

¹ Грецьке слово «метанія» (каяття) означає буквально «переосмислити», а значенням цього поняття є зміна свідомості. Таким чином, покаєння у точному розумінні слова є зміною свідомості й рішучою зміною всього свого життя, усвідомленням своїх гріхів і залишенням їх, наверненням до Бога і влаштуванням свого життя на нових, євангельських засадах.

є розгубленою і смертельно заляканою. Вона не просто залякана. «Вона відчуває себе нікчемно малою <...> Людина стає похливою, вона з радістю приймає керівництво влади. Вона кориться наказам, які даються в ім'я здорового глузду і розуму, щоб вона не відчувала свого рабства» (Фромм, 2016, с. 230).

Виявляється, крім інфекційних епідемій та пандемій, існують пандемії та епідемії неінфекційні у вигляді психозу, паніки, страху, який може заволодіти нашою свідомістю. Погодимось з І.О. Гундаревим (2020 рік) у тому, що зараз у нас реально є пандемія, але пандемія шизоїдного соціального психозу.

Отже, щоби правильно розуміти ситуацію, отримати правильні орієнтири, необхідно, на думку афонських старців, з фізіологічного рівня підійматися на духовний.

Наталія Гришина (2020 рік), визначаючи сучасну кризу, яка пов'язана з пандемією, як антропологічну, наводить результати дослідження, проведеного у 2020 році, яке зафіксувало вагомі зміни щодо деяких оцінок сприйняття людьми свого існування. По-перше, зменшуються показники життєздатності; екзистенційної сповненості як глибокого задоволення людиною тим, що задумане нею збувається, а цінності існують завдяки її волі. При цьому збільшується залежність від спілкування як прагнення віднайти підтримку в житті. По-друге, зменшуються показники здатності людини втілювати своє бажане Я та можливості цього втілення. При цьому збільшується можливість втілення реалізації негативного Я і зменшується показник здатності протистояти втіленню цих негативних, небажаних Я (Гришина, 2020).

Таким чином, у сучасних умовах пандемії послаблюється впевненість людини в позитивному розвитку сценарію власного життя і, навпаки, зростає занепокоєння у недоброму його розвитку. Люди в умовах пандемії відчувають, що їх життя не наповнене сенсом, якість життя не дає змогу сповна реалізувати свій потенціал. Відбувається наростання *онтологічної тривоги* як страху не бути собою, не проживати щасливо своє життя (Гришина, 2020).

«Горизонт майбутнього до сучасної людини наблизився настільки близько, що запустив механізми базальної тривоги та страху з відчуттям «небуття» (за Р. Меєм) або стану «ніщо» (по М. Гайдеггеру). Загалом це викликало формування негативних уявлень про життєвий простір, гнітюче діючи на суспільство,

приводячи його представників до стану глибинної екзистенціальної травми, негативно впливаючи на психологічне благополуччя людини загалом» (Каргіна, 2019, с. 129).

Через страх втратити роботу та засоби до існування, самотність, нездатність заповнити свій вільний час та відсутність звичного ритму життя починають накопичуватися душевні розлади й алкогольна залежність. В умовах «колективної тривожності» через коронавірус та пов'язані з ним ризики алкоголь став своєрідним заспокійливим. Згідно з дослідженням “Global Drug Survey COVID-19 Special Edition” (2020 рік), за період пандемії COVID-19 вживання алкоголю у світі не зменшилося, а навпаки, значно зросло внаслідок того, що люди стали частіше випивати дома. В опитуванні (травень-червень 2020 рік) взяли участь понад 55 000 людей із Німеччини, Франції, Великобританії, Ірландії, Австрії, Швейцарії, Австралії, Нової Зеландії, Бразилії, США. При цьому 43% респондентів заявили, що стали частіше споживати алкогольні напої, а 36% опитаних зазначили, що останнім часом вони п'ють спиртне у великій кількості (Global Drug Survey COVID-19 Special Edition, 2020).

На наш погляд, однією з особливостей боротьби проти коронавірусу є цілеспрямовані кроки до вдосконалення дисциплінування (диктатури) суспільства, а саме відбуваються атомізація соціального життя, ізоляція людей один від одного, спостереження над ними й контроль².

«Так чи інакше, але попереду аж надто маячить... *диктатура*, як раз із потужною технотронною складовою, – інша справа, чи на користь *все-ще-людині* <...>, або на користь постлюдини, яка уперто йде до влади на Землі – без ніякого вже людського майбутнього!» (Осіпов, 2020, с. 13).

Свою занепокоєність такою ситуацією висловили бельгійські медики у відкритому листі до влади і ЗМІ. «Заходи, які прийняті в теперішній час, втручаються в права приватного і сімейного життя, свободи думки, совісті і релігії, свободи вираження думки і свободи зібрань та асоціацій, права на освіту тощо» (Open brief

² Хоча деякі дослідники вважають і про це свідчить історія, що саме в умовах диктатури, суворої цензури людина найповніше реалізує свій потенціал. Навпаки, в демократичних, з ліберальною ідеологією суспільствах Homo sapiens вільно знищує культуру, природу, соціальні умови відтворення людства.

van artsen en gezondheidsprofessionals aan alle overheden van België en de Belgische media, 2020). Бельгійські медичні працівники переконані (2020 рік) у тому, що поточні засоби боротьби з коронавірусом і суворі покарання за їх недотримання суперечать цінностям, які сформульовані Вищою радою охорони здоров'я Бельгії. На проблему кризи прав людини звернув увагу також генеральний секретар ООН Антоніу Гутерриш, який зазначає таке.

«Вірус однаково уражає усіх своїх жертв, але його наслідки можуть бути різними – оголюючи глибинні вади в системі надання державних послуг і структурну нерівність, які ускладнюють доступ до них <...> Ми бачимо, що пандемія лягає непомірним тягарем на деякі громади, провокує зростання ненавистної риторики, б'є по уразливим групам і що жорсткі засоби безпеки загрожують зробити марними зусилля медиків. На тлі поширення етнічного націоналізму, популізму, авторитаризму та утисків прав людини в деяких країнах криза може стати приводом для вжиття репресивних заходів з метою, яка не пов'язана з пандемією» (Гутерриш, 2020).

Такі дії владних структур, посилені фейковими новинами як засобом кризового управління, спричиняють недовіру людей до влади і провокують поглиблення втрати людьми сенсу. Відомий психолог Олександр Асмолов, ставлячи запитання (2020 рік) про те, чому страшною може бути інформаційна атака, яка ще більше розпалює паніку, відповідає, що «існує феномен, який називається «смерть від очікування смерті»» (Асмолов, 2020). Ефект інфодемії (потік дезінформації, чуток, здогадок, пліток) може нашкодити людям більше, ніж природний фактор вірусу.

Світовими владними структурами розроблені технології запровадження потрібного розуміння подій і, як наслідок, потрібних дій великих мас населення, технології соціального створення бажаної реальності, маніпулювання свідомістю. Ця брехня так майстерно прихована, що є майже непомітною.

Положення людини в ситуації пандемії ускладнюється таким станом її свідомості, як буденність. В людини атрофоване прагнення (з огляду на певні зовнішні та внутрішні чинники), або вона *не бажає* подолати, за словами О.М. П'ятигорського, свою «*вульгарність середньо мислячої людини*», «*такого як усі*». Перетворившись на частину натовпу, людина стає безвідповідальною,

агресивною. Вона не усвідомлює абсурдність своїх вчинків і того, що відбувається навколо. Це той тип функціональної свідомості, який експлуатує глобальна масова культура і від впливу якої дуже важко захиститися. Людина «не така як усі», мисляча, здатна розмірковувати не потрібна цифровій цивілізації.

Таким чином, «сучасна людина все життя відчуває вплив сил, які намагаються позбавити її довіри до власного мислення. Духовна несамостійність, яка паралізує людину панує у всьому, що вона чує й читає <...> Дух часу не дає їй змогу прийти до самої себе» (Швейцер, 2009, с. 7). Як наслідок, стан «шизофренічний і тому клінічний. Завжди на межі безумства і самознищення» (Шмеман).

В контексті цього актуальними залишаються ідеї Е. Фромма, на думку якого «історія людини почалася з вчинку непокірності і може закінчитися вчинком підкорення» (Фромм, 2016, с. 228). Якщо в наслідок воєн (Е. Фромм говорить про атомну війну) та інших пограничних ситуацій буде знищено більшість людей або взагалі все життя, то це відбудеться в результаті акту покори. «Послух людей, які натиснуть на кнопку, іншим людям, які дадуть наказ; послух ідеям, які припускають такий божевільний напрям думок» (Фромм, 2016, с. 228–229).

Чому сьогодні в умовах пандемії панують страх, тривога, втрата відчуття безпеки? Перефразовуючи Е. Фромма, скажемо: тому, що знову люди повірили і підкорилися. А чому? Тому що більшість нас далека від критичного мислення. Еріх Фромм, іронізуючи пише таке: «Дорослі у своїй більшості занадто «виховані», щоб налаштуватися критично, тому приймають дещо абсолютно безглузде як «розумні» ідеї» (Фромм, 2016, с. 227).

В ситуації пандемії стає очевидним, наскільки сучасна людина залежна від виробництва, розподілу й споживання. Людина стала річчю і рабом речей. «Ми живемо в епоху, коли логіка бюджету, логіка виробництва речей поширилась на саме життя людини. Людські істоти, як і речі, перетворилися на числа. Речі і люди стали величинами виробничого процесу» (Фромм, 2016, с. 230).

Масове виробництво й розподіл претендують на всього індивіда. Сучасна реальність є такою, що відбивається в утвердженні *Nomo consumens*. Якщо говорити про латинське походження слова “*consumo*”, то це не просто споживання, а в буквальному сенсі знищення та виснаження.

Самоізоляція, спричинена пандемією, на певний час зменшила цю невпинну, нестримну гонитву споживання. Склалася певна вимушена аскеза, з'явився якийсь аскетизм у нашому житті. Хоча збільшення інтернет-продажів, зомбоване очікування відкриття торгових центрів, яке стало основним дозвіллям, показує, що люди так і не зрозуміли, що насправді їм потрібно в цьому житті.

Розмірковуючи про наслідки Covid-19, Славою Жижек зазначає, що пандемія може дати можливість «наново переробити комунізм, заснований на довірі до людей і науки» (Жижек, 2020, с. 37). Таке переконання Славою Жижека актуалізує проблему відчуження людини. На наш погляд, до цього часу не створено таких форм правління і влади, які реально змогли би подолати такі види відчуження, як людини від суспільства; людини від людини, яке характеризується кризою істинного спілкування, порушенням комунікативних зв'язків та самотністю; людини від себе, що призводить до розщеплення людського «Я»; людини від політики, що веде до пасивної позиції байдужого спостерігача або неосмисленої покірності; людини від культури та моралі, яке виражається в бездуховності; людини від екології (Горозия, 2005).

В контексті запропонованої на розгляд проблеми важливим залишається питання про істинні цілі та зміст сучасної освіти й виховання. Йдеться про збереження в дітях, молоді людяності, здатності до самостійного, критичного мислення, розширення внутрішньої свободи, на відміну від поширеного сьогодні в освіті технократично розсудкового мислення. Це виховання «спокійного ставлення до постійних змін, формування навичок верифікації інформації, навчання здатності протистояти стресу і зберігати людяність у цифровому світі» (Черниговская, 2018).

Висновки. Пандемія відкрила й показала багато чого в нездоровому організмі сучасного людства. Події, пов'язані з поширенням пандемії COVID-19, можна охарактеризувати не тільки як епідеміологічну, соціально-економічну чи політичну кризу, але й перш за все як кризу антропологічну, екзистенційну.

Страхи, самотність, відчай, тривоги, обмеження життєвого простору, зменшення довіри до навколишнього світу, втрата відчуття безпеки, депресія – це окремі прояви *фундаментальної кризи існування людини*.

Щоби правильно розуміти ситуацію, пов'язану з коронавірусом, отримати правильні орієнтири, необхідно з фізіологічного, політичного, економічного рівнів розуміння підійматися на духовний. Однак, аналізуючи стан сучасної релігійності, ми думаємо, що все ж таки сучасна людина не зрозуміє, не переосмислить, не врахує і, нажаль, навряд чи піде на рішучі, кардинальні зміни всього свого життя на повернення до Бога й влаштування життя на нових засадах. Навряд чи побіжить геть від теперішнього буття, яке отруєне не стільки коронавірусом, скільки глобальною цивілізацією з її агресивною тоталітарною цифровізацією, з її формами відчуження людини та досконалими засобами маніпулювання. Тим більше, не зможуть духовно очиститися і змінити соціальний устрій на благо людини можновладці.

З пандемією COVID-19 необхідно навчитися не тільки боротися, але й співіснувати, виробляти підходи до оцінювання її наслідків, розуміти, як інфекція впливає на базові людські цінності та принципи організації суспільного життя.

Надалі ми хотіли б зосередити увагу на проблемі впливу епідемії COVID-19 на вірян у світі. Цікавим видається порівняльне дослідження ставлення до дистанційного навчання студентів ДДПУ імені Івана Франка і студентів університетів США та Європи. Також коронавірусна ситуація актуалізувала дослідження феномена дозвілля як міри наповненості й реалізованості людського життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А.Г. Чем опасен вирус паники? 2020. URL: <https://psy.su/feed/8044>.
2. Афонские старцы о пандемии и вакцинации. 2020. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCQmzYI53CkYEZ5IMYEIAjnw>.
3. Горозия В.Е. Проблема отчуждения человека в учении Карла Маркса. 2005. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/goroziya-ve/problema-otchuzhdeniya-cheloveka-v-uchenii-karla-marкса>.
4. Гришина Н.В. Экзистенциальный оптимизм и пессимизм. 2020. URL: <https://psy.su/feed/8315>.
5. Гундаров И.О. «Коронавирус ни при чем – политика власти провоцирует тотальную пандемию психоза». 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0EENq9JhUhc>.

6. Гутерриш А. Пандемия COVID-19 и права человека. 2020. URL: <https://www.un.org/ru/coronavirus/we-are-all-together-human-rights-and-covid-19-response>.

7. Елисеєва Н.В. Пограничные ситуации в экзистенции. *Психология и психотехника*. 2013. №4(55). С. 328–337. DOI: 10.7256/2070-8955.2013.04.3.

8. Каргіна Н. Основні підходи до вивчення психологічного благополуччя особистості: теоретичний аспект. *Психологічні перспективи*. 2019. Вип. 33. С. 127–138. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-33-127-138>.

9. Кривега Л.Д., Зубов В.О. Коронавірусний світ: атрибути соціальності. *HUMANITIES STUDIES* : збірник наукових праць / гол. ред. В.Г. Воронкова. Вип. 5 (82). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. С. 50–59.

10. Коронованная пандемия и зачарованный мир : монография / под ред. Ю.М. Осипова, А.Ю. Архипова, Е.С. Зотовой. Ростов-на-Дону ; Таганрог : Издательство Южного федерального университета, 2020. 408 с.

11. Попова О.В. Пандемия и фигура философа. *Человек*. 2020. Т. 31. № 6. С. 11–30.

12. Унамуну М. Житие Дон Кихота и Санчо. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=313399&p=2>.

13. Фромм Э. Революционный характер. *Собрание переводов* / А.И. Фет. Швеция : Философский архив “Nyko”ring”, 2016. С. 217–231.

14. Черниговская Т.В. Задача образования – научить сохранять человечность в цифровом мире. 2018. URL: <https://philologist.livejournal.com/10596473.html>.

15. Швейцер А. «Я родился в период духовного упадка человечества». *Кризис сознания: сборник работ по «философии кризиса»*. Москва : Алгоритм, 2009. С. 5–11.

16. Шмеман А. Дневники (фрагменты). URL: <http://www.rp-net.ru/book/OurAutors/shmeman/dnevnik.php>.

17. Ясперс К. Разум и экзистенция / пер. с нем. А.К. Судакова. Москва : Канон+, 2013. 336 с.

18. Global Drug Survey COVID-19 Special Edition. 2020. URL: <https://www.globaldrugsurvey.com/gds-covid-19-special-edition-key-findings-report>.

19. Open brief van artsen en gezondheidsprofessionals aan alle overheden van België en de Belgische media. 2020. URL: <https://docs4opendebate.be/open-brief>.

20. Žižek S. Pandemic!: COVID-19 Shakes the World. New York and London : OR Books, 2020. 140 p.

REFERENCES

1. Asmolov, A.G. (2020). Chem opasen virus paniki? [What is the danger of the panic virus?] Retrieved December 10, 2020, from <https://pravoslavie.ru/5097.html> [in Russian].

2. Afonskie starcy o pandemii i vakcinacii. [Athonite elders about pandemic and vaccination]. (2020). Retrieved April 15, 2020, from <https://www.youtube.com/channel/UCQmzYI53CkYEEZ5IMYEIAjnw> [in Russian].

3. Gorozija, V.E. (2020). Problema otchuzhdenija cheloveka v uchenii Karla Marksa. [The problem of human alienation in the teachings of Karl Marx]. Retrieved January 03, 2021, from <http://anthropology.ru/ru/text/goroziya-ve/problema-otchuzhdeniya-cheloveka-v-uchenii-karla-marksa> [in Russian].

4. Grishina, N.V. (2020). Jekzistencial'nyj optimizm i pessimizm. [Existential optimism and pessimism]. Retrieved November 25, 2020, from <https://psy.su/feed/8315> [in Russian].

5. Gundarov, I.O. (2020). “Koronavirus ni pri chjom – politika vlasti provociruet total'nuju pandemiju psihoza” [“The coronavirus has nothing to do with it – the policy of the authorities provokes a total pandemic of psychosis”]. Retrieved January 23, 2021, from <https://www.youtube.com/watch?v=0EEHq-9JhUhc> [in Russian].

6. Guterrish, A. (2020). Pandemija COVID-19 i prava cheloveka [COVID-19 pandemic and human rights]. Retrieved November 11, 2020, from <https://psy.su/feed/8315> [in Russian].

7. Eliseeva, N.V. (2013). Pogranichnye situacii v jekzistencii [Border situations in existence]. *Psihologija i psihotehnika. – Psychology and psychotechnics.* № 4 (55). 328–337. DOI: 10.7256/2070-8955.2013.04.3 [in Russian].

8. Karhina, N. (2019). Osnovni pidkhody do vyvchennia psykhologichnoho blahopoluchchia osobystosti: teoretychnyj aspekt [The main approach to the development of psychological well-being: a theoretical aspect]. *Psykhologichni perspektivy – Psychological perspectives.* Vol. 33. 127–138. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-33-127-138> [in Ukrainian].

9. Kryveha, L.D., Zubov, V.O. (2020). Koronavirusnyi svit: atrybuty sotsialnosti [Coronavirus world: attributes of sociality]. *HUMANITIES STUDIES: zbirnyk naukovykh prats. – HUMANITIES STUDIES: zbirnyk naukovykh prats.* In V. H. Voronkova (Ed.). Zaporizhzhia : Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Vol. 5 (82). 50–59. [in Ukrainian].

10. Koronovannajapandemijaizacharovannyjmir: monografija [The crowned pandemic and the enchanted world: a monograph] (2020). In Ju. M. Osipova (Ed.). Juzhnyj federal'nyj universitet. Rostov-na-Donu. Taganrog : Izdatel'stvo Juzhnogo federal'nogo universiteta. [in Russian].

11. Popova, O. V. (2020). Pandemija i figura filosofa [Pandemic and the figure of a philosopher]. *Chelovek – Person.* Vol. 31. № 6. 11–30. [in Russian].

12. Unamuno, M. Zhitie Don Kihota i Sancho. [The Life of Don Quixote and Sancho]. Retrieved February, 28, 2020, from <https://www.litmir.me/br/?b=313399&p=2> [in Russian].

13. Fromm, Je. (2016). Revoljucionnyj harakter. [Revolutionary character]. Fet A.I. Sobranie perevodov. Shvecija: Filosofskij arhiv “Nyko”ping”. 217–231. [in Russian].

14. Chernigovskaja, T.V. (2018). Zadacha obrazovanija – nauchit' sohranjat' chelovechnost' v cifrovom mire. [The task of education is to teach how to preserve humanity in the digital world]. Retrieved December, 11, 2019, from <https://philologist.livejournal.com/10596473.html> [in Russian].
15. Shveitcer, A. (2009). "Ja rodilsia v period dukhovnogo upadka chelovechestva". ["I was born in the period of spiritual decline of mankind"]. Krizis soznaniia: sbornik rabot po "filosofii krizisa". – M. : Algoritm, 5–11. [in Russian].
16. Shmeman, A. Dnevniky (fragmenty). [Diaries (fragments)] Retrieved May, 04, 2018, from <http://www.rp-net.ru/book/OurAutors/shmeman/dnevnik.php> [in Russian].
17. Iaspers, K. (2013). Razum i ekzistentciia. [Mind and Existence] M.: Kanon+. 336 s. [in Russian].
18. Global Drug Survey COVID-19 Special Edition. (2020). Retrieved January 12, 2021, from <https://www.globaldrugsurvey.com/gds-covid-19-special-edition-key-findings-report> [in English].
19. Open brief van artsen en gezondheidsprofessionals aan alle overheden van België en de Belgische media. [Open letter from doctors and healthcare professionals to all Belgian authorities and the Belgian media]. (2020). Retrieved January 30, 2021, from <https://docs4opendebate.be/open-brief> [in Dutch].
20. Žižek, S. (2020). Pandemic!: COVID-19 Shakes the World New York and London: OR Books. 140 p. [in English].

Стаття надійшла до редакції